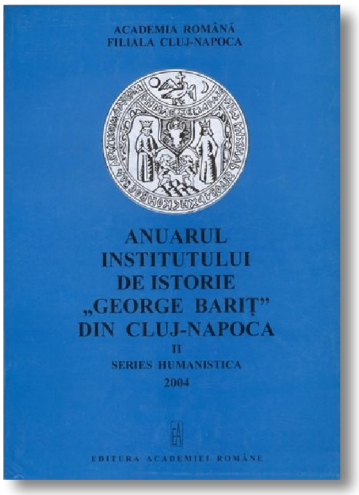

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Dezvoltarea emoțională: abilitatea de a trăi emoții

Elena Geangu

How to cite this article:
Geangu, Elena (2004) *Dezvoltarea emoțională: abilitatea de a trăi emoții*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 2, pp. 41–60. DOI: 10.5281/zenodo.22965513

© 2004: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

DEZVOLTAREA EMOŢIONALĂ: ABILITATEA DE A TRĂI EMOŢII

Elena Geangu

Institutul de Istorie „George Barițˮ din Cluj-Napoca

1. UTILITATEA STUDIERII DEZVOLTĂRII EMOŢIONALE

Lucrarea lui Charles Darwin *Expresia emoţiilor la om şi animale*, publicată în 1872, este recunoscută ca fiind piatra de temelie a studiului modern asupra emoţiilor. Mai exact, emoţiile au început să fie considerate funcţionale, esenţiale pentru supravieţuirea speciei, contrar perspectivei conform căreia acestea aveau valenţă disfuncţională în sensul de a fi ceva ce trebuie respins, controlat. În general, Darwin a considerat comportamentele ca fiind proprietăţi funcţionale ale speciei care joacă un rol în adaptare. Cel de-al doilea impact l-a avut evidenţierea funcţiei emoţiilor în reglarea relaţionării interindividuale, în special expresia acestora.

Studiile efectuate asupra emoţiilor au arătat că acestea nu sunt în mod necesar iraţionale sau nonraţionale, cât mai degrabă relaţia dintre emoţie şi raţiune este una integrativă şi reciproc suportivă.

Emoţiile ca paternuri de evaluare şi răspuns par să apară de-a lungul evoluţiei speciei şi de-a lungul dezvoltării individului. Principala lor funcţie este aceea de a oferi evaluări/aprecieri asupra a ceea ce se întâmplă – dacă este dăunător, ameninţător sau benefic pentru fiinţa noastră în anumite condiţii. Astfel, emoţia este considerată a face parte din procesul de a raţiona şi de a lua decizii[1], având influenţe semnificative la două nivele:

1. Formarea planului sau a intenţiei, alegerea deciziei, iniţierea acţiunii;
2. Modul în care un plan sau o intenţie este executată sau desfăşurată.

Emoţia are impact asupra ambelor.

Pe de o parte influenţează *tendinţa sau readiness de a acţiona*, întrucât diferite emoţii corespund cu diferite paternuri de a acţiona (furia – agresiune; frica – pregătirea de evadare rapidă din situaţii periculoase). *Tendinţa spre acţiune* se referă la stări de pregătire pentru a executa o modalitate de acţiune dată, implicând atât activarea fiziologică, cât şi pregătirea psihologică care urmează aprecierii

[1] A. R. Damasio, *Descartes' error: emotion, reason, and the human brain*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1994.

An. Inst. de Ist. „G. Barițˮ din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. II, 2004, p. 41–60

emoţionale. Tendinţa spre acţiune şi pregătirea sunt consecinţe naturale ale unei anumite aprecieri emoţionale a modului de coping cu situaţia[2]. Se consideră că aceste tendinţe şi aprecieri sunt controlate de evoluţie şi adaptare.

Luarea deciziei se referă la procesul de a alege o opţiune sau un curs de acţiune preferat dintr-un set de alternative. Implicarea emoţiilor în luarea deciziilor aduce avantajele vitezei şi a eficienţei în conturarea opţiunilor de acţiune şi în evaluarea acestora. Semnalul emoţiei permite să alegi dintre alternative puţine, reduce substanţial povara computaţiilor bazate pe calcule convenţionale. Luarea deciziei pe bază de emoţii asigură că aceasta este semnificativă pentru subiect, luând în consideraţie ceea ce este cu adevărat important pentru individ[3].

Gross[4] face distincţia între două categorii de funcţii adaptative ale emoţiilor:

Funcţii la nivel de reglare intraindividuală

1. Ajustează stilul cognitiv în funcţie de cerinţele situaţionale[5];
2. Facilitează luarea deciziilor[6];
3. Pregăteşte individul pentru răspunsuri motorii rapide[7];
4. Promovează învăţarea[8].

Funcţii de reglare la nivel interindividual (social)

1. Furnizează informaţii despre intenţiile comportamentale[9];
2. Oferă indicii despre caracterul bun sau rău al stimulilor[10];
3. Permite respectarea scenariilor comportamentale sociale complexe[11].

Conceptul de control emoţional a apărut pentru prima dată în psihologia dezvoltării în 1980[12], pentru ca mai apoi atenţia acordată acestei linii de studiu să crească[13].

Cercetarea contemporană asupra controlului emoţional rămâne preocupată de reducerea experienţei emoţionale negative prin control comportamental sau mental. S-a pus accent pe modul în care indivizii intensifică sau scad experienţa sau expresia unei game largi de emoţii pozitive sau negative (Parrott, 1993).

---

[2] J. Zhu, P. Thagard, *Emotion and action*, „Philosophical Psychology", 15, 2002, p. 19–36.

[3] *Ibidem*.

[4] J.J. Gross, *Emotion Regulation: Past, Present, Future*, „Cognition and Emotion", 13, 1999, p. 551–573.

[5] Clore, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[6] Oatley şi Johnson-Laird, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[7] Frijda, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[8] Cahill, Prins, Weber şi McGaugh, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[9] Ekman, Friesen şi Ellsworth, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[10] Walden, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[11] Averill, apud J. J. Gross, *op. cit*.

[12] J. Campos, K. Barrett, M. Lamb, H. Goldsmith, C. Sternberg, *Socioemotional development*, în: *Handbook of child psychology*, vol. 2 (*Infancy and developmental psychology*), Mussen (ed.), New York: Willey, 1983.

[13] J. J. Campos, R. G. Campos, K. C. Barrett, *Emergent themes in the study of emotional development and emotion regulation,* „Developmental Psychology", 25, 1989, p. 394–402.

Studiile despre stilurile de control emoțional au fost făcute mai ales în ceea ce priveşte rolul lor în patologie (Cicchetti, Ackerman & Izard, 1995; Gross & Munoz, 1995), deşi în prezent se îndreaptă tot mai mult şi către funcționarea normală (Catanzaro, 1996).

Unul dintre neajunsurile cercetării contemporane în acest domeniu constă în metodologia folosită, care cuprinde în special metode corelaționale şi experimentale şi mai puțin studii clinice.

2. PRINCIPALELE TEORII ALE DEZVOLTĂRII EMOȚIONALE

2.1. PIAGET

Dezvoltarea afectivă este văzută ca o serie de stadii. Trăirile emoționale sunt studiate în două planuri[14]:

Intraindividual – trăirile afective despre propria persoană. Acestea sunt prezente încă de la naştere, fiind organizate ereditar. Pe măsură ce copilul înaintează în vârstă, acestea se dezvoltă, manifestându-se abilitățile de experiențiere subiectivă a emoțiilor şi dobândind rol de reglare conştientă a comportamentului intențional.

Interpersonal – trăirile despre alți oameni. Primele manifestări au forma unor răspunsuri intuitive. În copilărie iau forma versiunii normative a afectelor din cultură, pentru ca în final să poată dobândi statutul de trăiri ideale.

2.2. POSTPIAGETIENI – TEORIA EMOȚIILOR CONSTRUITE SOCIAL

Henry Dupont porneşte de la premisa că emoțiile cu formele lor multiple nu sunt înnăscute, ci construite social – componente ale personalității pe care indivizii le creează pe baza interacțiunilor cu alți oameni în perioada dezvoltării. Trăirile şi emoțiile sunt construcții informate de trebuințe şi valori, care se schimbă considerabil pe parcursul dezvoltării[15].

Face distincție între *trăire* (engl. *feeling*) ca tip de evaluări care reglementează energia şi *emoție*, ca acțiune care rezultă din necesitatea de satisfacere/îndeplinire a nevoilor. Emoția este secvență de comportament care derivă din trăiri, este construcție cognitivă sau *schemă de acțiune*. Cu alte cuvinte:

Emoția este traducerea unei trăiri într-o construcție cognitivă sau acțiune.

Specific acestei teorii este caracterul dobândit al emoțiilor.

La naştere există doar un vag sentiment de distres sau stare de bine, împreună cu capacitatea de a separa aceste trăiri pe parcursul anilor. Factorii care sunt implicați în diferențierea emoțională sunt: a) *maturarea sistemului cognitiv al copilului*; b) *experiențele copilului cu alți oameni*.

[14] M. R. Thomas, *Recent theories of human development*, Sage Publications, 2001.
[15] *Ibidem*, p. 3.

Prin urmare, interacţiunea copiilor cu alţi oameni importanţi din viaţa lor stimulează diferenţierea acestora în tipuri mai precise (în particular, acele tipuri desemnate de cultură). Influenţa culturii este mijlocită de convingerile copiilor. Ei îşi construiesc expectanţe despre normele culturale, despre modul în care societatea se aşteaptă ca ei să se simtă în diferite circumstanţe şi ce tip de comportament ar trebui să adopte pentru a exprima acele sentimente. Astfel, situaţiile care declanşează o anumită emoţie, precum şi formele de manifestare a emoţiei sunt diferite de la cultură la cultură.

Treptat, individul îşi construieşte propria versiune a normelor culturale despre trăiri şi emoţii.

2.3. TEORIA RELAŢIONALĂ A DEZVOLTĂRII EMOŢIONALE (LAZARUS)

Urmăreşte caracterul procesual al emoţiilor, concentrându-se asupra mecanismului care permite apariţia acestora. De asemeni, se acordă o importanţă sporită relaţiei dintre organism şi mediu, pornindu-se de la premisa că emoţia nu poate fi înţeleasă numai din perspectiva persoanei sau a mediului, mai ales în analize simple de tip input-output.

Se stipulează patru etape ale unui episod generator de emoţii:

1. *antecedentele cauzale* – atribute ale personalităţii (scopuri, credinţe, valori, scheme mentale, reprezentări mentale) şi atribute ale mediului (cerinţe, constrângeri, resurse, posibilitatea rănirii).
2. *anticipare* – leagă antecedentele cauzale de interacţiune. Poate produce în sine afecte (anxietatea expectată, teamă sau bucurie) care sunt purtate în episod şi influenţează modul în care se va comporta individul.
3. *interacţiune*:
   a) *provocarea* (orice schimbare în mediu sau individ pe care individul o interpretează ca afectând relaţia persoană-mediu, astfel încât să crească posibilitatea beneficiului sau daunelor);
   b) *desfăşurarea* (reacţia emoţională în persoana A şi răspunsul de la persoana B);
   c) *rezultate* (starea emoţională ultimă ce derivă din felul în care individul a evaluat episodul în termeni de stare de bine personală).

Procesele implicate în interacţiune sunt **evaluare** (ce ar putea să fie gândit sau făcut) şi **coping** (ce face sau gândeşte).

Termenul de **evaluare** este folosit pentru a defini modul în care reprezentările interacţiunii cu mediul sunt procesate în termeni de relevanţă pentru scopurile personale şi stare de bine. Procesele de **evaluare primară** şi **secundară** generează emoţii.

Evaluarea şi emoţiile rezultate influenţează mecanismele de coping, care la rândul lor schimbă interacţiunea persoană–mediu. Interacţiunea modificată este reevaluată, iar această reevaluare duce la o schimbare în calitatea şi intensitatea emoţiei[16].

[16] D. David, *Rational emotive behavioral therapy (REBT): the view of a cognitive psychologist*, în: *Theoretical developments in REBT*, W. Dryden (ed.), London Brunner/Routledge, 2002.

Tabelul 1

Tipuri de evaluare

EVALUARE PRIMARĂ	*EVALUARE SECUNDARĂ*	*REEVALUARE*
RELEVANȚA MOTIVAȚIONALĂ (evaluarea măsurii în care interacțiunea este relevantă/utilă pentru scopurile personale) **CONGRUENȚA MOTIVAȚIONALĂ** (măsura în care interacțiunea este consistentă cu propriile scopuri).	**ACCOUNTABILITY** (cine şi ce primeşte credit pentru rezultatele interacțiunii) **POTENȚIAL PENTRU COPINGUL CENTRAT PE PROBLEMĂ** (reflectă evaluarea propriei abilități de a acționa direct asupra situației) **POTENȚIAL PENTRU COPINGUL CENTRAT PE EMOȚIE** (reflectă adaptarea psihologică a cuiva la interacțiune) **EXPECTANȚELE VIITOARE** (se referă la posibilitatea de a face schimbări în situația actuală)	Evaluare modificată pe baza noilor informații provenite din mediu şi/sau din partea persoanei.

Studiile efectuate pe adulți arată că la nivel molecular evaluarea reprezintă componente specifice de procesare a informației. Acestea au fost organizate în şase tipuri de evaluare: evaluare primară, evaluare secundară şi reevaluare[17].

4. *efecte imediate* – efecte fiziologice, sentimente pozitive sau negative.

5. *efecte de lungă durată* (stare de sănătate, stare de bine, calitatea relațiilor sociale).

2.4. TEORIA PROCESĂRII SOCIALE A EMOȚIILOR[18]

Prezintă o serie de aspecte preluate din perspectiva sistemelor dinamice, precum şi o serie de principii care stau la baza conceptelor în lumea fenomenelor emoționale. Printre aceste principii se numără: maleabilitatea dezvoltării sistemului emoțional; tranziții în dezvoltare bazate pe auto-organizare şi non-linearitate.

Aceste principii permit:

- detectarea proceselor relevante emoțional din contextul social,
- înțelegerea combinărilor emoționale,
- relaționarea cu natura informației emoționale (gradient vs. categorical) pe care indivizii o percep şi construiesc.

[17] Smith, apud David, *op. cit*.

[18] A. Fogel, E. Nwokah, J. Young Dedo, D. Messinger, K. L. Dickson, E. Matusov, S. A. Holt, *The social process theory of emotion: a radical contextualist perspective*, „Social Development", 1, 1992, p. 332–335.

Sistemele dinamice formează paternuri printr-un proces numit stabilitate dinamică. Paternul nu este menținut de o instanță de organizare superioară sau executiv central, ci mai degrabă de activitatea de cooperare a elementelor. Procesele care induc schimbare comportamentală şi de dezvotare în sistem se auto-organizează şi creează tranziții non-lineare intre paternuri *stabile*. Conform acestei perspective, sistemul nervos central este membru participant şi de schimbare în sistemul aflat în dezvoltare[19].

Sistemele sunt reductibile numai la relațiile constitutive, iar componentele sistemului nu pot fi definite independent de aceste relații.

Emoțiile nu există în mod obiectiv nicăieri. Ele sunt relaționale, emerg din unificarea creierului, a corpului care se mişcă şi simte şi a mediului. Nici una dintre aceste componente nu are semnificație în sine şi nici una nu ar putea opera de una singură.

Unitatea de analiză este o unitate procesuală, paternul de privire, expresie facială şi acțiune care apar atunci când copiilor de până la 1 an le sunt prezentate 2 obiecte pe care să le pună împreună în cadrul unei situații sociale.

3. COMPETENȚA EMOȚIONALĂ

Denham et al.[20] prezintă competența emoțională ca fiind unul dintre elementele esențiale ale funcționării sociale. Competența emoțională are trei compenente de bază, considerate a fi cruciale pentru rezolvarea cu succes a sarcinilor de tip social: experiențierea emoțiilor, exprimarea emoțiilor şi înțelegerea emoțiilor.

Majoritatea studiilor care investighează dezvoltare emoțională, mai exact cele referitoare la dezvoltarea abilităților de experiențiere a emoțiilor utilizează paradigme experimentale care folosesc ca indici pentru trăirea emoțională a subiectului investigat expresia facială[21, 22, 23, 24]. Astfel, studiul dezvoltării experiențierii emoțiilor sau a abilității de a trăi emoții este mijlocit de studiul expresivității emoționale.

Paradigmele experimentale folosite pornesc de la premisa că, cel puțin în cazul adulților, există o serie de emoții de bază (bucurie, frică, furie, disgust,

[19] *Ibidem*.

[20] S. Denham, M. von Salisch, T. Olthof, A. Kochanoff, S. Caverly, *Emotions and social development in childhood*, în C. Hart şi P.K. Smith (ed.), *Handbook of child social development*, NY, Blakwell Publishers, 2002.

[21] L. A. Camras, J. J. Campos, H. Oster, K. Miyake, *Japanese and American infants' response to arm restraint*, „Developmental Psychology", 28, 1992, p. 578–583.

[22] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *Production of emotional facial expressions in European American, Japanese, and Chinese infants*, „Developmental Psychology", 34, 1998, p. 616–628.

[23] J. Strayer, W. Roberts, *Facial and verbal measure of children's emotions and empathy*, „International Journal of Behavioral Development", 20, 1997, p. 627–649.

[24] C. Izard, C. Fantauzzo, J. Castle, M. Haynes, M. Rayias, P. Putnam, *The ontogeny and significance of infants' facial expressions in the first 9 months of life*, în „Developmental Psychology", 31, 1995, p. 997–1015.

tristețe, dispreț, etc.) ce se caracterizează prin expresivitate facială universal distinctă, aspecte fiziologice distincte[25], mecanisme de evaluare automată, evenimente antecedente universale, manifestări diferite din punct de vedere al dezvoltării, debut rapid, durată scurtă, apariție involuntară, gânduri, imagini, amintiri asociate distincte, experiență subiectivă diferită[26].

Pentru identificarea expresiilor faciale caracteristice fiecărei emoții de bază au fost construite o serie de sisteme de interpretare care pornesc de la analiza componențială a motricității musculaturii faciale, căutând să identifice paternuri specifice. Aceste sisteme sunt diferite pentru copii (BabyFACS – Analyzing Facial Movements in Infants) şi adulți (AFEX – A system for identifying affect expression by holistic judgements; FACS – Facial Action Coding System, HOFACS – a simplified home observation coding system).

3.1. EXPERIENȚIREA EMOȚIILOR

Se referă la conştientizarea şi recunoaşterea emoțiilor proprii şi a celorlalți, precum şi la abilitatea de a controla exprimarea propriilor trăiri în contextul interacțiunilor sociale[27]. Din această perspectivă, a fi competent emoțional presupune mai întâi a recunoaşte faptul că o emoție este trăită.

Denham[28] nu face o distincție foarte clară între cele trei concepte propuse pentru a explica problematica competenței emoționale. Astfel, atât abilitatea de a experienția emoții, cât şi cea de a exprima emoții sunt definite ca reglare eficientă a expresiei emoționale în funcție de scopurile proprii şi normele culturale existente. Este posibil ca această confuzie să se datoreze tocmai constrângerilor conceptuale şi metodologice existente în prezent în domeniul dezvoltării emoționale: utilizarea expresiei emoționale comportamentale şi faciale ca indice al trăirii emoționale fără a exista certitudinea că cele două sunt echivalente (această problematică va fi abordată în detaliu într-o secțiune specială în cadrul acestui material).

Conştientizarea propriilor trăiri emoționale are atât valoare intraindividuală, cât şi interindividuală.

Intraindividual, pentru a avea succes în ceea ce priveşte controlul emoțional sunt esențiale abilități precum experienția clară a trăirilor emoționale, controlul propriilor semnale, să ştii ce trebuie să simți şi ce nu pentru a-ți atinge propriile scopuri.

Interindividual, conştientizarea şi controlul propriilor trăiri emoționale sunt implicate în conformarea cu normele existente la nivel de grup sau cultură.

A fi conştient de propriile trăiri emoționale implică cu necesitate a prezenta abilitatea de a avea trăiri emoționale care pot fi conştientizate sau nu.

---

[25] R. W. Levenson, K. Heider, P. Eckman, W. V. Friesen, *Emotion and autonomic nervous system activity in the minangkabau of West Sumatra*, „Journal of Personality and Social Psychology", 62, 1992, p. 972–988.

[26] P. Eckman, *Basic emotions,* în *Handbook of Cognition and Emotion*, T. Dalgleish şi M. Power (eds), U.K., Sussex, John Wiley & Sons, Ltd, 1999.

[27] S. Denham, K. Blair, M. Schmidt, E. DeMulder, *Compromised emotional competence: seeds of violence sown early?*, „American Journal of Orthopsychiatry", 72, 1998, p. 70–82.

[28] Denham şi colegii, *op. cit*., p. 70–82.

În ce măsură ne naştem cu posibilitatea de a trăi emoţii? Sunt trăirile emoţionale iniţiale similare cu cele manifestate la vârstă adultă? Există o relaţie între emoţiile iniţiale şi cele prezente la vârstă adultă? Dacă da, care este mecanismul care determină trecerea de la acele trăiri emoţionale iniţiale la cele adulte?

Metodologic apare astfel necesitatea de a indentifica încă de timpuriu trăirile emoţionale şi prin urmare necesitatea stabilirii indicilor comportamentali şi/sau neurofiziologici care semnalează prezenţa acestora.

În mod constant, în literatura de specialitate expresiile faciale au fost considerate indici ai trăirilor emoţionale, pornind de la asumpţia conform căreia fiecare emoţie de bază se asociază cu un patern unic de expresivitate facială[29].

Din perspectiva dezvoltării emoţionale, se pune însă problema în ce măsură aceste expresii faciale, aşa cum sunt ele prezente la adulţi, sunt înnăscute, adică în ce măsură ne naştem cu abilitatea de a articula paternuri specifice de expresii faciale. Apoi, în ce măsură emoţiile au drept index aceste expresii şi, nu în ultimul rând, care este natura relaţiei dintre experienţe, trăiri şi expresii[30].

Deşi expresiile faciale şi/sau comportamentale ale emoţiilor se încadrează mai degrabă în secţiunea dedicată abilităţii de exprimare a emoţiilor, din punct de vedere metodologic trăirea şi expresia sunt oarecum inseparabile, întrucât analiza primeia este mijlocită de cea de a doua.

În continuare, vom aborda problematica expresivităţii emoţionale (în special expresivitatea facială) din perspectiva relevanţei ei ca indice al trăirii emoţionale. Sunt prezentate principalele teorii ale modului de relaţionare dintre expresivitatea facială şi trăirea emoţională, precum şi o serie de date experimentale care aduc argumente pro sau contra acestor formulări teoretice.

3.1.1. **Teorii ale expresivităţii emoţionale**

Tabelul 2

Teorii ale relaţiei emoţie–expresie emoţională

TEORIA EMOŢIILOR DIFERENŢIALE (DET)	**ABORDAREA FUNCŢIONALĂ A EMOŢIILOR**	**TEORIA SISTEMELOR DINAMICE (DST)**
▪ corespondenţă 1 la 1 între expresia facială şi starea emoţională ▪ relaţie directă între expresii şi experienţe ▪ anumitor factori declanşatori le corespund expresii specifice	Relaţia dintre stare şi expresia facială este influenţată de: ▪ vârstă ▪ temperamentul copilului ▪ tipul de emoţie ▪ învăţare	▪ expresiile emoţionale sunt forme de comportament motor „ansamblate lejer” ▪ emoţia specifică nu este caracterizată de o singură expresie facială. ▪ expresia facial nu este singurul element de expresivitate emoţională

[29] Ekman, *op. cit*., p. 8

[30] M. W. Sullivan, M. Lewis, *Contextual determinants of anger and other negative expressions in zoung infants*, „Developmental Psychology”, 39, 2003, p. 693–705.

3.1.1.1.*Teoria Emoțiilor Diferențiale*
(DET – Izard & Ackerman, 2000;Izard şi colegii, 1995)

Sugerează o corespondență 1 la 1 între expresia facială şi starea emoțională, precum şi o conexiune directă între expresii şi experiențe. De asemeni, anumiți factori declanşatori sunt relaționați cu expresii specifice.

3.1.1.2. *Abordarea funcțională a emoțiilor*
(Campos şi colegii; Lewis şi Michalson)

Expresiile, stările şi experiențele suportă modificări de-a lungul dezvoltării, iar conexiunile şi disconexiunile dintre ele apar ca funcție a dezvoltării sociale şi a învățării. Consideră că o conexiune 1 la 1 între stare emoțională, expresie şi experiență emoțională este improbabilă. Relația dintre stare şi expresia facială variază cu vârsta şi/sau cu temperamentul copilului şi cu emoția particulară. Învățarea în context şi experiența sunt elemente critice comportamentelor emoționale şi expresiilor care sunt observate, corespondența lor cu stările şi modul în care fiecare se schimbă de-a lungul timpului.

3.1.1.3. *Abordarea expresiilor faciale emoționale din perspectiva Teoriei Sistemelor Dinamice (DST - Linda Camras)*

Expresiile, la fel ca şi alte forme de comportament motor sunt „ansamblate lejer", astfel încât niciodată o singură expresie facială nu va caracteriza o emoție specifică. Formulează predicții conform cărora mişcări ale diferitelor regiuni ale feței nu se asamblează inițial ca o expresie „facială întreagă", ci mai degrabă componenetele expresive ar putea deveni coordonate gradual, rezultând în expresii stabile şi recognoscibile într-un context dat. Expresiile observate depind de interacțiunea între sistemul nervos central, componente motorii coordonate şi circumstanțe din mediu.

Linda Camras[31] consideră ***emoția un set de răspunsuri organizate funcțional.*** Pentru a înțelege răspunsurile emoționale ale copilului trebuiesc utilizate şi analizate metode de măsură multiple şi relația dintre acestea.

3.1.2. DET vs. DST

Una dintre abordările metodologice folosite pentru analiza validității asumpțiilor teoretice mai sus menționate este reprezentată de studiile interculturale.

În cazul adulților, rezultatul studiilor interculturale au evidențiat prezența aceloraşi patternuri de expresivitate facială a diferitelor emoții de bază, sugerând astfel ideea de universalitatea a expresiilor emoționale faciale ca indicatori ai trăirilor emoționale.

[31] L. A. Camras, J. J. Campos, H. Oster, K. Miyake, *Japanese and American infants' response to arm restraint*, „Developmental Psychology", 28, 1992, p. 578–583.

Unul dintre primele studii interculturale (cultura americană şi cultura japoneză) care au utilizat eşantioane de copii cu vârste cuprinse între 5 şi 12 luni pare să pledeze în favoarea DET[32]. S-a urmărit reacţia (expresie facială + activitate corporală şi vocalizare) copiilor în condiţii de imobilizare a braţului (engl. *arm restraint*), procedură cunoscută a declanşa reacţii de distress. Similar datelor obţinute pe populaţie adultă, la vârsta de 5 luni nu se constată diferenţe în ceea ce priveşte expresia facială, însă timpul de latenţă pentru acest răspuns este mai mare pentru copiii japonezi. Diferenţele în ceea ce priveşte timpul de latenţă sunt consistente cu datele care arată că copiii japonezii în primul an de viaţă sunt mai puţin reactivi pe parcursul procedurilor de testare specifice pentru această vârstă (infant testing procedures)[33]. De asemeni, la 2 şi la 6 luni copiii japonezi manifestă iniţial un răspuns mai puţin intens la procedurile de vaccinare şi sunt liniştiţi mai rapid[34].

Această diferenţă în timpul de latenţă nu s-a înregistrat însă şi în cazul răspunsurilor comportamentale nefaciale (*struggling*).

Însă, la vârsta de 12 luni diferenţele între cele două culturi în ceea ce priveşte timpii de latenţă necesari manifestării expresiei faciale dispar, atât copiii americani, cât şi cei japonezi manifestând la fel de repede expresia facială ca răspuns la imobilizarea braţului.

Ulterior însă s-a arătat că există diferenţe interculturale chiar în cadrul culturii asiatice (între cultura japoneză şi cultura chineză), precum şi între culturile asiatice şi cea americană (cultura americană vs. cultura chineză), cultura japoneză situându-se la mijloc, fiind mai degrabă asemănătoare cu cea americană decât cu cea chineză.

Astfel, s-a urmărit declanşarea a diferite trăiri emoţionale (frică, furie/ frustrare) folosind proceduri diferite[35]. S-a considerat că imobilizarea braţului copilului va declanşa reacţii de furie-frustrare. Experimentatorul prinde braţul copilului de încheietură şi îl ţine imobil pe masă timp de maximum 3 minute. „Gorila care mârâe" (creată pentru a declanşa frică) constă în a pune pe masă în faţa copilului un cap de gorilă-jucărie, care poate fi activată prin telecomandă de la distanţă pentru a emite un zgomot puternic şi neplăcut ce imită mârâitul în timp ce ochii se aprind şi buzele se mişcă.

S-a constatat că în general copiii chinezi manifestă mai puţină motricitate facială pe parcursul procedurilor. Expresivitatea facială a fost mai redusă atât în ceea ce priveşte variabilitatea, cât şi labilitatea. Astfel, aceştia în general (atât în

---

[32] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *Production of emotional facial expressions in European American, Japanese, and Chinese infants*, „Developmental Psychology", 34, 1998, p. 616–628.

[33] Freedman, apud L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *op. cit*.

[34] Lewis şi colegii, apud L. A. Camras, J. J. Campos, H. Oster, K. Miyake, *Japanese and American infants' response to arm restraint*, „Developmental Psychology", 28, 1992, p. 578–583.

[35] L. A. Camras, J. J. Campos, H. Oster, K. Miyake, *Japanese and American infants' response to arm restraint*, „Developmental Psychology", 28, 1992, p. 578–583.

episoade de bază, cât şi în timpul prezentării stimulilor) au zâmbit (zâmbet Duchenne) mai puțin în comparație atât cu copiii americani, cât şi cu cei japonezi (nu au existat diferențe semnificative între aceste ultime două grupuri culturale). De asemeni, au plâns (*cry mouth*) mai puțin (mai puține episoade de *cry mouth* şi mai scurte ca durată) față de americani şi japonezi.

Analiza componențială a expresiilor faciale arată că, deşi între copiii americani şi cei japonezi nu există diferențe semnificative în ceea ce priveşte manifestarea expresivității faciale caracteristice trăirilor emoționale negative, există diferențe în ceea ce priveşte tipul de mişcare facială efectuat cu preponderență. Subiecții americani produc în timpul prezentării stimulului semnificativ mai mult sprâncene coborâte (*lowered brows*) caracteristice expresiei faciale din timpul plânsului. Subiecții japonezi produc mai mult acțiuni ale zonei centrale a feței (*nasolabial furrow deepening*, cu sau fără încrețirea nasului şi/sau buza de sus ridicată), de asemenea, componente ale expresiei feței din timpul plânsului, dar şi a celei de dezgust[36].

Aceste date sugerează că este destul de improbabilă existența unor reacții expresive universale, pentru că, deşi expresia generală la stimulii aversivi folosiți nu diferă semnificativ între cultura americană şi cea japoneză, diferențele apar în ceea ce priveşte elementele care o compun. La acest aspect se adaugă şi modul în care apar şi alte componente ale manifestării distresului[37]: la 2–6 luni copiii americani produc expresii ale distresului mult mai deschise (facial şi vocal) decât cei japonezi, în timp ce aceştia din urmă produc niveluri de răspuns al cortizolului semnificativ mai ridicate.

De menționat valoarea stimulilor folosiți în acest studiu, care ar putea să nu prezinte aceeaşi semnificație pentru toți copiii în funcție de proveniența lor culturală. Ar fi interesant de urmărit diferențele interculturale în cazul unor stimuli mult mai ecologici.

În ceea ce priveşte asemănarea dintre cultura americană şi cea japoneză, este posibil ca aceasta să se datoreze modernizării culturale survenite ca rezultat al progresului economic şi cultural. Spre exemplu, copiii din eşantionul american şi japonez proveneau din familii în care părinții aveau studii universitare, comparativ cu copiii chinezi unde părinții aveau doar studii liceale, cu puține excepții studii universitare. Este astfel posibil ca practicile familiale să difere în ceea ce priveşte influența valorilor tradiționale în funcție de nivelul de educație al părinților.

Sullivan & Lewis[38] au realizat o analiza mai detaliată a expresiilor faciale negative şi a indicilor comportamentali asociați în funcție de trei tipuri de contexte care declanşează frustrarea.

---

[36] Camras şi colegii, *op. cit*. p. 7.

[37] Lewis şi colegii, apud L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *op.cit*.

[38] Sullivan şi Lewis, *op. cit*., p. 9

Contextele care produc frustrare sunt cele în care accesul expectat la scopuri şi recompense este interzis într-un fel sau altul. Pentru ca un context să producă frustrare/afecte negative acesta trebuie să creeze fie diminuarea/reducerea, fie pierderea recompensei aşteptate[39]. Sunt descrise trei tipuri de condiţii potenţial frustrante:

1. ***noncontingenţa***, care determină *pierderea controlului:*
   – rezultatul nu mai apare după mişcarea braţului;
   – rezultatul apare întotdeauna independent de mişcarea braţului.
2. ***extincţia*****,** care determină *pierderea stimulului:*
   – mişcarea braţului ca răspuns nu mai funcţionează, dar nu ştiu de ce;
   – rezultatul nu mai apare niciodată.
3. ***schimbarea contingenţei (contingenţă parţială)***, care determină *violarea expectanţei:*
   – rezultatul apare consecvent în 1/3 din timp;
   – rezultatul urmează întotdeauna în cazul unei tracţiuni a braţului, dar nu şi în cazul celorlalte.

Mai întâi copiii au fost antrenaţi pentru învăţarea contingenţei: mişcarea de retragere a braţului drept determină apariţia pe ecran a unor *slide*-uri şi sunete muzicale. Pe parcursul frustrării, relaţia dintre evenimentul contingent şi mişcarea braţului a fost întreruptă în trei moduri, după cum urmează:

1. *Slide*-urile şi sunetele muzicale nu apar – extincţia;
2. *Slide*-urile şi sunetele muzicale apar cu o frecvenţă redusă (în 1/3 din situaţii) – contingenţă parţială;
3. *Slide*-urile şi sunetele muzicale apar cu frecvenţa aşteptată, dar independent de mişcarea braţului – noncontingenţă.

În cazul copiilor de 4–5 luni, noncontingenţa (pierderea controlului) determină semnificativ mai multe expresii caracteristice *furiei* comparativ cu extincţia şi contingenţa parţială. Atât pierderea controlului în cazul noncontingenţei, cât şi pierderea rezultatului în cazul extincţiei duc în primul rând la expresii caracteristice furiei.

Expresiile caracteristice *tristeţii* au apărut mai mult în situaţiile de contingenţă parţială comparativ cu extincţia.

Pierderea controlului în timpul noncontingenţei determină şi mai puţină mişcare a braţului. Copiii expuşi la contingenţă parţială şi extincţie au intensificat tragerea braţului semnificativ mai mult decât în cazul noncontingenţei.

Studiul[40] arată că la 4–5 luni violarea expectanţelor contingente sunt deja asociate cu expresii faciale negative. Aceste date converg cu cele obţinute din alte studii, care arată că numai emoţiile negative sunt exprimate atunci când scopul este blocat.

---

[39] Berkowitz, apud M. W. Sullivan, M. Lewis, *Contextual determinants of anger and other negative expressions in zoung infants*, „Developmental Psychology", 39, 2003, p. 693–705.

[40] Sullivan şi Lewis, *op. cit*. p. 9

Vârsta subiecților cuprinşi în studiu nu permite formularea unui răspuns clar referitor la întrebarea dacă expresiile faciale sunt patternuri înnăscute (DET) sau apar ca rezultat al organizării ghidată de experiențe (DST). Aceasta întrucât până la vârsta de 5 luni organizarea expresiilor faciale s-ar fi putut produce deja. Cu toate acestea, studiul oferă o serie de indicii cu privire la efectul pe care îl are învățarea/experiența anterioară asupra organizării expresiilor faciale şi a comportamentului instrumental: expresiile negative în timpul frustrării au fost mai puțin diferențiate în cazul celor care nu au atins criteriul învățării (adică au învățat contingența mişcare-consecință) comparativ cu cei care au reuşit.

Analiza componențială a zâmbetului în condițiile interacțiunii spontane dintre copil şi mama sa indică faptul că pe parcursul dezvoltării tind să apară şi să se stabilizeze diferite paternuri de expresivitate facială asociate cu anumite trăiri emoționale (cel puțin în ceea ce priveşte trăirile emoționale pozitive) în funcție de experiențele trăite de copil[41].

S-au observat astfel în condiții de laborator secvențe de interacțiune „de joc" între mamă şi copil. Aceste secvențe au fost urmărite timp de 6 luni, la intervale de timp de aproximativ 1 lună, începând de la vârsta de aproximativ 30 zile. În cadrul segmentelor de interacțiune în care copiii priveau fața mamei lor care zâmbea, proporția de zâmbet combinat cu gura deschisă şi obrajii ridicați a crescut cu vârsta, de la 1 la 6 luni. Atunci când mama nu zâmbeşte sau copilul nu îşi priveşte mama, proporția de zâmbet combinat cu gura deschisă şi obrajii ridicați scade.

Aceste două paternuri de interacțiune se suprapun în primele trei luni, pentru ca mai apoi zâmbetul cu gura deschisă şi obrajii ridicați să crească numai în condițiile în care copiii se uitau la mama lor în timp ce aceasta zâmbea.

Zâmbetul cu obrajii ridicați creşte de asemeni atunci când copiii îşi privesc mama care zâmbeşte. Zâmbetul simplu înregistrează tendința de a creşte în toate perioadele de interacțiune. Proporția de obraji ridicați a prezentat tendința de a scădea în toate perioadele de interacțiune.

Se pare astfel că, o dată cu vârsta, anumite tipuri de zâmbet devin mult mai puternic legate de anumite segmente de interacțiune comparativ cu celelalte. După vârsta de 3 luni creşte asocierea dintre zâmbetul cu gura deschisă şi obraji ridicați şi situațiile care implică împărtăşirea vizuală a afectelor pozitive. De asemeni, după vârsta de 3 luni copiii devin din ce în ce mai abili în a iniția interacțiune socială, dar şi discriminativi în ceea ce priveşte momentul în care o fac[42].

Zâmbetul simplu apare nediscriminativ în toate perioadele de interacțiune examinate.

Este astfel posibil ca până la 1 an copiii să producă frecvent *expresii globale* pentru afecte negative sau pozitive, care uneori să încorporeze mişcări adiționale în funcție de factori situaționali sau contextuali (mai degrabă decât în funcție de emoții discrete).

---

[41] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *What's in a smile?*, „Developmental Psychology", 35, 1999, p. 701–708.

[42] Kaye şi Fogel, Messinger şi Fogel, apud D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *op. cit*.

Modul în care diferite componente ale expresiei faciale asociate cu trăirile emoționale pozitive (zâmbetul) tind să se combine şi să se stabilizeze în patternuri specifice pe măsură ce copilul înaintează în vârstă poate constitui un argument în favoarea DST, arătând că experiența şi situația au un rol în apariția expresiilor faciale emoționale.

Linda Camras[43,44] a efectuat o serie de studii pentru a evidenția la copii de 5 şi 11 luni expresivitatea facială în situații care sunt considerate a determina furie/frustrare (arm restraint procedure) şi frică (growling gorilla). De asemeni, s-au urmărit şi posibile diferențe interculturale (cultura nord-americană şi cultura asiatică)

Studiile efectuate pe copii de diverse vârste, pornind de la nou născut până la debutul vârstei adolescenței, oferă o serie de date care au în primul rând valoare descriptivă.

4. EMOȚIILE CA REZULTAT AL UNUI PROCES DE EVALUARE?

În literatura de specialitate, problematica mecanismului care determină apariția şi manifestarea trăirilor emoționale la copii nu a fost dezbătută în mod explicit, cele mai multe dintre studiile care oferă date în acest sens nu pornesc de la premise teoretice.

Modelul teoretic care promite a explica cele mai multe dintre datele empirice existente este cel al *teoriei relaționale* (Lazarus).

La baza determinării trăirii emoționate stă *procesul de evaluare* a stimulilor cu care se confruntă individul în cadrul relației dintre organism şi mediu. Acest proces este influențat de o serie de antecedente cauzale ce țin atât de persoană (scopuri, convingeri, scheme şi reprezentări mentale), cât şi de mediu (cerințe, constrângeri, resurse)[45].

4.1. IMOBILIZAREA BRAȚULUI, FAȚA „ÎMPIETRITĂ" ŞI INFLUENȚA CUNOŞTINȚELOR ANTERIOARE ASUPRA EVALUĂRII SEMNIFICAȚIEI STIMULULUI

În condițiile în care brațul copilului este imobilizat pe masă, împiedicând astfel mişcarea autodeterminată, reacția inițială a copilului de 11 luni este de a zâmbi[46]. Acest patern de răspuns a fost înregistrat şi în cadrul procedurii „față împietrită" (*still face procedure*)[47].

---

[43] L. A. Camras, J. J. Campos, H. Oster, K. Miyake, *Japanese and American infants' response to arm restraint*, „Developmental Psychology", 28, 1992, p. 578–583.

[44] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *Production of emotional facial expressions in European American, Japanese, and Chinese infants*, „Developmental Psychology", 34, 1998, p. 616–628.

[45] Lazarus, apud M. R. Thomas, *Recent theories of human development*, Sage Publications, 2001.

[46] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *op. cit*.

[47] Segal şi colegii, Tronick şi colegii, apud Camras şi colegii, *op. cit*.

Zâmbetul poate fi considerat în aceste situații atât indice al trăirii emoționale pozitive, cât şi indice al încercării de a modifica o situație neplăcută. Este posibil ca în interacțiuni anterioare cu mama sau cu alte persoane copilul să fi învățat că zâmbetul (social) este o metodă eficientă de a modifica starea celeilalte persoane sau de a iniția o situație de joc. Astfel, zâmbetul inițial constatat în cadrul procedurilor mai sus menționate poate să fie un indicator al inițiativei de a induce o serie de modificări în mediu. Această interpretare nu exclude însă posibilitatea ca acest zâmbet inițial să fie şi indice al trăirii emoționale pozitive. Semnificația inițială acordată situației de către copil poate fi cea de interacțiune socială, care în trecut s-a asociat cu trăiri afective pozitive de bucurie. Evaluarea permanentă a dinamicii interacțiunii (evaluare atât a efectelor propriilor acțiuni, cât şi a reacțiilor celeilalte persoane) duce la modificarea trăirii emoționale semnalate de expresia facială şi/sau corporală.

4.2. CONSTRUIREA ZÂMBETULUI CA INDICE AL CONSTRUCȚIEI REACȚIEI EMOȚIONALE POZITIVE LA INTERACȚIUNE SOCIALĂ

Interacțiunea cu mama sau cu un adult semnificativ din viața copilului determină, în funcție de caracteristicile acestei interacțiuni, construirea unui mediu securizant pentru copil ce se asociază cu o stare de bine (ca opus al stării de distres). Această relație se construieşte treptat începând de la naştere. Zâmbetul cu gura deschisă şi obrajii ridicați (expresie facială asociată trăirii emoționale de bucurie – Eckman) pare a se constitui în indice al răspunsului emoțional la interacțiunea pozitivă cu mama în primele trei luni de viață[48,49]. După vârsta de trei luni, copilul zâmbeşte cu gura deschisă şi obrajii ridicați numai în condițiile în care îşi priveşte mama, iar aceasta îi zâmbeşte. Acest aspect poate fi interpretat şi ca un argument în favoarea procesului evaluării: pe măsură ce se construieşte relația dintre copil şi adultul care are grijă de el/ea se diferențiază tot mai mult episoadele de interacțiune în funcție de intensitatea trăirilor pe care o produc, iar ulterior evaluarea stimulilor caracteristici unei interacțiuni (prezența privirii sau a zâmbetului mamei, direcționarea propriei priviri către fața mamei şi combinarea acestora) determină o anumită stare emoțională pozitivă[50,51].

4.3. FURIA CA REZULTAT AL FRUSTRĂRII

Frustrarea este considerată a determina trăiri emoționale negative[52]. Contextele care provoacă frustrare sunt cele în care accesul expectat la anumite scopuri sau

[48] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *All smiles are positive, but some smiles are more positive than others*, „Developmental Psychology", 37, 2001, p. 642–653.

[49] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *What's in a smile?*, „Developmental Psychology", 35, 1999, p. 701–708.

[50] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *All smiles are positive, but some smiles are more positive than others*, „Developmental Psychology", 37, 2001, p. 642–653.

[51] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *What's in a smile?*, „Developmental Psychology", 35, 1999, p. 701–708.

[52] Berkovitz, apud Sullivan şi Lewis, *op. cit*. p. 9.

recompense este violat. Prin urmare a reacționa emoțional la astfel de contexte presupune evaluare prin prisma cunoştinţelor anterioare despre situația respectivă. În mod generic situațiile care provoacă frustrare provoacă şi trăiri afective negative, studiile existente menționând atât furia, cât şi tristețea[53]. Diferite situații frustrante produc inițial trăiri afective de furie de intensitate diferită, în funcție de natura violării contingenței aşa cum am menționat anterior. Aceste reacții emoționale sunt, însă strict dependente de învățarea anterioară a contingenței, ceea ce poate însemna că cel puțin furia (pentru studiul de față) apare ca rezultat al evaluării în funcție de reprezentările mentale existente. Astfel, la vârsta de 4-5 luni numai copiii care anterior au învățat contingența au manifestat ulterior furie.

Furia apare nu numai ca rezultat al evaluării prezenței contingenței, ci şi ca rezultat al evalurăii propriilor resurse de a face față situației. S-au înregistrat mai multe expresii de furie ca răspuns la noncontingență (unde nu se poate face predicție cu privire la comportamentul care ar putea avea succes în instalarea contingenței) comparativ cu extincția[54]. Date similare au fost obținute şi în cadrul procedurii experimentale a apropierii unei persoane străine. Copiii au manifestat mai multe expresii de îngrijorare în condițiile în care erau imobilizați în scaunele lor decât atunci când li se dădea oportunitatea de a se mişca liber prin cameră[55].

4.4. REACȚII LA EVENIMENTE IMPOSIBILE

Ca răspuns la evenimente considerate imposibile (o jucărie care a fost în mod constant retrasă de sub o pătură este înlocuită în mod inexplicabil cu o alta), copiii în vârstă de 11 luni sunt evaluați ca manifestând semnifcativ mai multă surpriză comparativ cu răspunsurile la evenimente care au fost experiențiate anterior şi față de care se presupune că şi-au format o serie de expectanțe[56]. Surpriza se manifestă nu atât ca expresie facială, cât mai degrabă ca manifestări comportamentale: privesc mai mult timp evenimentul imposibil[57], corpul devine nemişcat[58, 59], fața este „sobră", agitația încetează[60].

De asemeni, Hiatt, Campos şi Emde au identificat, în 1979, reacții de surpriză la evenimente aşa-zis imposibile: dispariția/evaporarea unui obiect (un obiect pare să dispară instantaneu) şi schimbarea jucăriei sub pătură[61].

---

[53] Sullivan şi Lewis, *op. cit*. p. 9.

[54] *Ibidem*.

[55] Lewis şi Rosenblum, apud Sullivan & Lewis, *op. cit*. p. 9.

[56] L. A. Camras, T. Ujiie, K. Miyake, L. Wang, A. Murdoch, Z. Meng, S. Dharamsi, H. Oster, H. Cruz, J. J. Campos, *Observing emotions in infants: facial expression, body behavior, and rater judgements of responses to an expectancy-violating event*, „Emotion", 2, 2002, p. 179–193.

[57] Baillargeon, Baillargeon, Spelke şi Wasserman; Ramsay şi Campos; Scherer şi colegii, apud Camras şi colegii, *op. cit*.

[58] Scherer şi colegii, apud Camras et al., *op. cit*.

[59] L. A. Camras, T. Ujiie, K. Miyake, L. Wang, A. Murdoch, Z. Meng, S. Dharamsi, H. Oster, H. Cruz, J. J. Campos, *op. cit*.

[60] *Ibidem*.

[61] *Ibidem*.

Tabelul 3

Trăiri emoționale, expresivitate facială şi situații declanşatoare

VÂRSTA	TIPUL DE EXPRESIE	TRĂIREA EMOȚIONALĂ	SITUAȚIA
34-70 ore	Plânset – vocalizare audibilă, intermitentă, grimase faciale, activitate motrică crescută[6263].	Distres.	Stimul sonor – plânsetul unui alt nou-născut.
1–3 luni	Zâmbet cu gura deschisă şi obraji ridicați. Zâmbet cu obrajii ridicați.		O priveşte pe mama, mama zâmbeşte[64]. Nu o priveşte pe mama, mama nu zâmbeşte[65].
2–3 luni	Zâmbet timid . Privire şi diercție a capului simultană. Mişcare de îndoire a brațului[66].	Trăire emoțională de tip social.	Interacțiune cu adulți familiari, interacțiune cu persoane străine, privirea propriei persoane în oglindă.
3–6 luni	Sprâncene încruntate. Gura deschisă în formă pătrată (engl. Square like shape of the mouth).	„Furie”[67]	
	Zâmbet cu gura deschisă şi obraji ridicați. Zâmbet cu obrajii ridicați.		O priveşte pe mama, mama zâmbeşte [68].
4 luni	Caracteristice pentru interes/surpriză[69].	Interes/surpriză.	Percepere expresiilor emoționale ale adultului. Joc Peekaboo – cu schimbarea expresiilor emoționale.
	Expresia de furie.	Trăire emoțională negativă	Violarea contigenței: extincție, contingență parțială, noncontingență[70].

[62] A. Sagi, M. L. Hoffman, *Empathic distress in the newborn*, „Developmental Psychology”, 12, 1976, p. 175–176.

[63] M. L. Simner, *Newborn's response to the cry of another infant*, „Developmental Psychology”, 5, 1971, p. 136–150.

[64] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *All smiles are positive, but some smiles are more positive than others*, „Developmental Psychology”, 37, 2001, p. 642–653.

[65] *Ibidem*.

[66] V. Reddy, *Coyness in early infancy*, în „Developmental Science”, 3, 2000, p. 186.

[67] C. Izard, C. Fantauzzo, J. Castle, M. Haynes, M. Rayias, P. Putnam, *The ontigeny and significance of infants' facial expressions in the first 9 months of life*, „Developmental Psychology”, 31, 1995, p. 997–1015.

[68] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *All smiles are positive, but some smiles are more positive than others*, „Developmental Psychology”, 37, 2001, p. 642–653.

[69] D. P. F. Montague, A. S. Walker-Andrews, *Peekaboo a new look at infants' perception of emotion expressions*, „Developmental Psychology”, 37, 2001, p. 826–838.

[70] Sullivan şi Lewis, *op. cit*. p. 9

Tabelul 3 (continuare)

5 luni	Faţă plângăcioasă (*engl.* Cry face). Mişcare activă (moderat către intens). Vocalizare negativă (moderată către intensă)[71].	Trăire emoţională general negativă.	Procedură de tip imobilizarea braţului.
6 luni	Zâmbet generic – colţurile gurii ridicate. Vocalizare neutră sau pozitivă.	Bucurie	Când privesc direct către faţa mamei lor[72],[73] când mama zâmbeşte[74].
10 luni	Zâmbet Duchenne.	Emoţie pozitivă	Când mama se apropie zâmbind[75].
	Zâmbet fară ridicarea obrajilor.		Apropierea unui străin impasibil[76].
11 luni	Zâmbet Duchenne[77].	Considerat a reflecta trăire emoţională pozitivă[78]. Prezent atât în cultura Nord-Americană şi Europeană, cât şi în cultura Asiatică (Chineză şi Japoneză).	
	Zâmbet non-Duchenne[79].	Considerat a reflecta o trăire emoţională de tip non-bucurie, cu rol (cel puţin uneori) social[80]. Prezent atât în cultura Nord-Americană şi Europeană, cât şi în cultura Asiatică (Chineză şi Japoneză).	

[71] L. A. Camras, J. J. Campos, H. Oster, K. Miyake, *Japanese and American infants' response to arm restraint*, „Developmental Psychology", 28, 1992, p. 578–583.

[72] Y. van Beek, B. Hopkins, J. B. Joeksma, *Development of communicative behaviors in preterm infants: the effects of birthweight status and gestational age*, „Infant Behavior and Development", 17, 1994, p. 107–118.

[73] M. K. Weinberg, E.Z. Tronick, *Beyound the face: an empirical study of infant affective configurations of facial, vocal, gestural, and regulatory behaviors*, „Child Development", 65, 1994, p. 1503–1515.

[74] K. Kaye, A. Fogel, *The temporal structure of face-to-face communication between mothers and infants*, „Developmental Psychology", 16, 1980, p. 454–464.

[75] D. S. Messinger, A. Fogel, K. L. Dickson, *All smiles are positive, but some smiles are more positive than others*, „Developmental Psychology", 37, 2001, p. 642–653.

[76] *Ibidem*.

[77] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *Production of emotional facial expressions in European American, Japanese, and Chinese infants*, „Developmental Psychology", 34, 1998, p. 616–628.

[78] P. Ekman, R. J. Davidson, W. V. Friesen, *Emotional expression and brain physiologyII: The Duchenne smile*, „Journal of Personality and Social Psychology", 58, 1990, 342–353.

[79] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *op. cit.*

[80] P. Ekman, R. J. Davidson, W. V. Friesen, *op. cit*.

Tabelul 3 (continuare)

	Gură specifică plânsului. Sprâncene coborâte. Adâncirea fantei nosolabiale Sprâncene ridicate şi contractate[81].	Considerate a reflecta exclusiv trăire afectivă general negativă la această vârstă[82,83].	Manifestate semnificativ în situații aversive (arm restraint, procedure, growling gorilla procedure[84].
2 ani	Zâmbet. Privire şi direcție a capului simultană. Mişcare de îndoire a brațului[85].	Trăire emoțională de tip social.	interacțiune cu adulți familiari, interacțiune cu persoane străine, privirea propriei persoane în oglindă.
5–13 ani	Frunte netedă. Obrajii ridicați. Colțurile gurii ridicate[86].	Bucurie	Trăirile emoționale ale altor persoane[87].
	Colțurile gurii orientate în jos. Buza de jos impinsă către sus. Colțurile interioare ale pleoapei superioare ridicate. Sprâncenele apropiate către interior.	Tristețe	
	Sprâncenele coborâte şi unite. Nările lărgite. Ochii micşorați prin coborârea sprâncenelor. Gură rectangulară sau buzele strâns presate.	Furie	
	Sprâncene drepte , uşor ridicate şi unite. Nările micşorate. Ochii micşorați. Pleoape ridicate. Colțurile gurii strânse sau retractate.	Frică	

[81] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *op. cit*.

[82] H. Oster, *Facial expression as a window on sensory experience and affect in newborn infants*, în: *What the face reveals: basic and applied studies of spontaneous expression using the Facial Action Coding System (FACS)*, Ekman şi Rosenberg (eds), New York, Oxford University Press, 1997.

[83] H. Oster, D. Rosenstein, *Baby FACS: analyzing facial movements in infants*, Unpublished Manuscript, 1996.

[84] L. A. Camras, J. J. Campos, R. Campos, K. Miyake, H. Oster, T. Ujiie, L. Wang, Z. Meng, *op. cit*.

[85] V. Reddy, *op. cit*., p. 20.

[86] Strayer şi Roberts, *op. cit*. p. 7.

[87] *Ibidem*.

Tabelul 3 (continuare)

	Sprâncene ridicate. Ochi mariți și rotunjiți. Gura deschisă.	Surpriză	
	Sprâncenele apropiate și coborâte. Nările lărgite. Ochi micșorați. Obraji ridicați. Gura tensionată. Protruzia buzei inferioare.	Dezgust[88]	

[88] *Ibidem*.